

J.H. Isings tekende oorlog, maar was hij een

oorlogszuchtig mens?

>> PAGINA 4

essay

Kom niet aan onze wc

Blijven maakt je depressief, vertrekken betekent je dood.

>> pagina 3

boekbespreking

Vogels kijken

Het wordt steeds populairder: vogels kijken. Je komt er helemaal van tot rust.

>> pagina 8

geloof

Homoseksualiteit

Een congres had de patstelling moeten doorbreken. Dat lukte niet.

>> pagina 13

Duizenden kinderen hebben hun geschiedenis geleerd met hulp van prachtige platen van J.H. Isings. In 1970 verscheen de laatste uit de serie. Historicus Jacques Dane zocht uit hoe en waarom Isings deze plaat maakte.

'Zó is de oorlog, ontierend,

JACQUES DANE – HISTORICUS, HOOFD COLLECTIE & ONDERZOEK NATIONAAL ONDERWIJSMUSEUM BEELD NOORDHOFF UITGEVERS B.V., COLLECTIE NATIONAAL ONDERWIJSMUSEUM DORDRECHT

Jonge mannen, die door de verdrukker gegrepen zijn worden naar een concentratiekamp gebracht. 1045

schandelijk'

'Iedereen zal denken dat ik een oorlogszuchtig mens ben, ook vanwege mijn aquarellen van oorlogshandelingen. Dat is niet waar, ik heb nooit een pistool in de hand gehad. Maar een kleine jongen in de jaren van mijn jeugd hield van militairen, omdat het beeld van marcherende soldaten boeiend is, kleurrijk, een romantisch effect in de grauwe straat. En later, als volwassene, wilde ik belangrijke vrouwen en mannen uitbeelden in situaties van belang. Het was niet de oorlog die mij boeide, het was de dramatiek van de situatie, waarin de personen geheel tot hun recht kwamen.' Tussen 1911 en 1970 vervaardigde de bekende illustrator Johan Herman Isings (1884-1977) 43 kleurige schoolplaten voor het geschiedenisonderwijs. Deze jarenlang in de klas gebruikte platen maakten op generaties schoolkinderen een onuitwisbare indruk: kruisvaarders, veld- en zeeslagen, plunderende Noormannen, binnentrekende Franse troepen – Isings verstond de kunst om toentertijd belangrijk geachte historische gebeurtenissen en personen voor lagere schoolleerlingen op een aantrekkelijke wijze in beeld te brengen. Zonder overdrijving kan worden gesteld dat hij tientallen jaren lang de historisch-culturele opvoeding van de Nederlandse schooljeugd heeft beïnvloed.

zwaarig en streng

In de zomer van 1973 werd Isings uitvoerig geïnterviewd door de letterkundige Alfred Kossmann (1922-1998), die de toen 89-jarige kunstenaar typeerde als een zwaarig en streng man met een gesoigneerde sik, gekleed in een onberispelijk drielidig kostuum. Isings zat er niet ver naast wat betreft de indruk die mensen van hem hadden: op een aantal van zijn in het onderwijs gebruikte aquarellen staan immers oorlogshandelingen afgebeeld. Als een meester of juf bij een schoolplaat van Isings begenadigd kon vertellen, dan droomden veel leerlingen weg bij de kleurige oorlogstaferelen. Door de combinatie van aansprekende beelden en goed vertelde verhalen, werd het verleden geïdealiseerd en werden de hoofdpersonen geheroïseerd. Vanaf de tweede helft van de jaren zestig verdwenen de schoolplaten langzaam maar zeker uit de klaslokalen. Filmrollen en dia's, waarmee in korte tijd veel afwisselende afbeeldingen getoond konden worden, waren pedagogisch en didactisch aantrekkelijker dan die grote, statische schoolplaten. De komst van deze nieuwe audiovisuele leermiddelen luidde tegelijkertijd het langzame einde in van Isings carrière als kunstenaar in dienst van het onderwijs. Nog één keer zou hij schitteren met een indringende aquarel: *Naar het concentratiekamp*, januari 1945. Wat was de voorgeschiedenis van deze zo donkere, sobere aquarel – een Fremdkörper in Isings' enorme oeuvre – die sterk afwijkt van de andere, vaak verhalende en kleurrijke schoolplaten?

bespied en verraden

In het gesprek met Kossmann kwam de Tweede Wereldoorlog ter sprake. Isings had het over 'de Moffen' en de Gestapo-buurman die hem had bespied en verraden. Samen met zijn zoon zat hij in het verzet, bood hulp aan Joden en onderduikers. Hij werd opgepakt en verhoord door de Sicherheitsdienst (S.D.) in de Amsterdamse Euterpestraat: 'Zij vroegen mij naar mijn opinie over de Joden. Ik heb de eerlijke volle waarheid gezegd. Het was alsof Christus naast mij stond, of ik hem de hand kon geven. Zó gemakkelijk was dat. Zij zeiden mij dat ik mij dapper had gedragen en lieten mij gaan. Ik had naast het vertrek waarin wij ons bevonden de akeligste dingen gezien en

gehoord, ik kan er niet over praten. Toen ik vrij was heb ik als een slaapwandelaar door Amsterdam gelopen, en ik wist niet of ik er echt liep of niet, of ik echt verhoord was of niet. De S.D. hield Isings nauwgezet in de gaten, waardoor hij moest onderduiken. Hij verloor huis en haard; zijn bibliotheek en verzameling kunstvoorwerpen, beide onmisbaar voor het maken van historische schoolplaten, werden geroofd. Tijdens deze onderduikperiode kwam hij opnieuw oog in oog met de bezetter: 'Toen, in de buurt van De Bilt, op een vreselijke sneeuwdag, hoorde ik achter mij gestamp van voeten; ik draaide mij om en ik keek in de ogen van een mof; er werden een aantal jonge mannen naar het concentratiekamp gebracht. Deze ervaring inspireerde mij in 1969 tot de aquarel 'Naar het concentratiekamp, januari 1945'. Een voorstudie voor deze aquarel werd in 1948 afgedrukt in de tiende druk van *Toen... en nu!* (1924), een leesboek voor de geschiedenis van het vaderland voor de christelijke scholen van W.G. van de Hulst en R. Huizinga. Aan de eerste herdruk na de oorlog werd een hoofdstuk toegevoegd over de recente bezettingstijd – 'de donkerste, die ooit het Koninkrijk der Nederlanden beleefde', aldus de schoolmeesters Van de Hulst en Huizinga. Isings' tekening draagt de lange titel: *Jonge mannen, die door de verdrukker gegrepen zijn, worden naar een concentratiekamp gebracht*. Het ging om Kamp Amersfoort. Kossmann noemde de illustratie voor het geschiedenisboek een virtuoos tafereel: 'Het is een tekening in Isings' beste stijl, stil van lijn en vol dramatiek.'

somber en eentonig

In 1970 bracht de Groningse uitgeverij Wolters-Noordhoff de aquarel uit in de serie *Schoolplaten voor de vaderlandse geschiedenis*. Wat de leerlingen en onderwijzers van deze plaat vonden, is nauwelijks bekend. De vraag is of deze op het eerste gezicht sombere, eentonige schoolplaat op grote schaal in het onderwijs gebruikt is. Veel valt er niet over te vertellen. Het is immers een momentopname. Kossmann vond het desalniettemin een aquarel om lang over na te denken. In het werkelijke leven zou je deze mannen, die héél precies geportretteerd zijn, op straat herkennen, merkte hij op: een intellectueel, een arbeider, een handelsreiziger: 'Veertien mannen, elk voor zich een individu, worden door dertien uniformen waarin het individu verstopt is naar een martelkamp geleid, ze lopen met vaste tred door een winters landschap, ze hebben het koud. En dat is alles. Koel en nauwkeurig verbeeldde Isings het tafereel dat hem in januari 1945 zo fel had bewogen [...]' Voor de handleiding bij de schoolplaat schreef Isings een emotionele en tegelijkertijd kritische tekst: 'De wonden zijn nog niet genezen. Er zijn er, die niet kunnen genezen. Er is geen schaamte onder de daders. De volken zijn verminkt, de jeugd is verbasterd. Dodenherdenking, op 4 mei van ieder jaar, wordt niet door het gehele volk in zuivere ernst ervaren. Alléén de gewonden rouwen.' In 1970, zo was het gevoel van veel jonge mensen, waren de bezettingsjaren alweer een kwarteeuw geleden. Waarom dan nog herdenken? Op deze vraag gaf de diepgelovige Isings – ironisch genoeg de historieschilder van vele kleurrijke, nostalgische oproepende vaderlandse oorlogen – in 1970, met de oneerbiedige Sixties in zijn voortuin, een duidelijk, nog altijd geldend antwoord, dat de tijd overstijgt: 'Niet de eigenlijke oorlog, het dreiging en dood blazende monster, doch de vernedering, de smaad, de ontrecting moeten in gedachten blijven leven. Als een aanklacht tegen alle oorlogsverheerlijking.' ■

N.a.v.
J.H. Isings. Realist van de verbeelding.
ALFRED KOSSMANN. UITG. WOLTERS-NOORDHOFF, GRONINGEN 1973.

Naar het concentratiekamp, januari 1945. Naar een aquarel van J.H. Isings.
D. WIJBENGA. UITG. WOLTERS-NOORDHOFF, GRONINGEN 1970.

Voor meer schoolplaten van Isings, zie: historywallcharts.eu